

KOVÁCS OTTÓ

A Zarzetzky-féle gyufagyárak

Az 1867. évi, Párizsban megrendezett Világkiállításon a hazai gyufaipart a sikerei csúcán álló gyáros, Zarzetzky József képviselte. A lengyel származású, egykori hangszerkészítő iparos kitartó munkával és kiváló üzleti érzékkel, önerőből emelkedett a Monarchia iparos társadalmának felső tízeze közé. Zarzetzky az 1830-as években még csupán háziipari keretek között dolgozott, de szorgos munkája eredményeképpen megvalósította álmát, saját, önálló gyár építését a Váci úton. Munkája eredményeként számos hazai és külföldi elismerésben, kitüntetésben részesült. Az iparban betöltött szerepe mellett kereskedelmi és városvezetői tisztséget is betöltött, családi kapcsolatai révén támogatta a szlovák kulturális szerveződést. A mintegy negyven évig működő gyárszervezete az általános kereskedelmi válság miatt szüntette be működését. Idősebbik fia még évekig foglalkozott kisebb, de korszerűen felszerelt, a Zarzetzky nevet viselő üzemben gyufa és gyújtószerek gyártásával.

Az 1867. évi, Párizsban megrendezett Világkiállításon a hazai gyufaipart ZARZETZKY JÓZSEF Váci úti gyára képviselte. A gyár termékei és a világtárlatra készített, színes gyufafejekből összeállított, a gyárat ábrázoló gyufakép a Világkiállítás 44. számú, a kémiai és gyógyszerészeti termékeket szemléltető részlegében voltak láthatók.

A gyárat ábrázoló kép 400 000 darab színezett gyufaszálból készült. A szálak – a mérgezést elkerülendő – foszfort nem tartalmaztak, azokat a színtartás biztosítására lakkal vonták be. A képet fenyőfából készült üvegezett szekrényben helyezték el, így tekinthette meg a világkiállítás 15 millió látogatója. Az ipartörténeti emléket 90 évvel később a gyufagyáros leszármazottja adta el, és jelenleg a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Tanulmánytárában őrizzük.

A kép megrendelője a lengyelországi születésű, de házasságai révén szlovák kapcsolatokkal is rendelkező Zarzetzky József volt. Az önerőből a hazai gyufaipar egyik alapító atyjává vált iparos a Világkiállítás idején sikerei tetőpontján állott. Gyárairól a *Vasárnapi Újság*¹ 1853-ban tudósított, 1864-ben személye a *Hajnal naptárban* is helyet kapott. Gyufatermékeiről a kor vicclapja, a *Bors-szem Jankó* is elismerően nyilatkozott.

ZARZETZKY JÓZSEF ÉLETE

A gyufagyár alapítója és névadója a kisnemesi származású Zarzetzky (ejtsd: „Zazsecki”) József 1805. május 21-én született Varsóban. Az ifjú zongorakészítő asztalosnak tanult, ez irányú tanulmányait Varsóban végezte.² Gyakorlati tapasztalatokra Európa országaiban tett szert, majd az akkoriban lendületet kapott gyufagyártásban kívánt sikereket elérni. Bécsben tartózkodása alatt ismerte meg a gyufakészítés elméleti alapjait, és egyéni, új gyufával próbálkozott, a helyi ipar erős versenyével szemben azonban alulmaradt.

Az 1830-as évek elején Pestre költözött, 1837-ben gyufagyártói szakvizsgát tett és megtakarított pénzén szerény keretek között kezdte el gyufagyártói tevékenységét. A szárnyait bontogató hazai gyufaiparba kapcsolódván ZUCKER LÁZÁRHOZ, RÓMER ISTVÁNHOZ, vagy IRINYI JÁNOSHOZ hasonlóan annak egyik alapító atyjává vált.³

Magánéletében is változás történt, 1830-ban megnősült, majd felesége korai halála után 1836-ban újra megházasodott. Mindkét alkalommal szlovák származású feleséget választott.

A termelést bővítendő, 1843-ban apósa, BOBULA GYÖRGY segítségével megalapította első, az addigi termelési kereteken túlmutató gyárát a Három bárány utcában, a 879. szám alatt (a mai Podmaniczky utcának a Szent István körúthoz közel fekvő helyén). A 20 lakószobából és 12 konyhából álló épület 2000 forintba került, a gyárrá alakítás költségei pedig 11.000 forintot tettek ki. A gyárban 1844-ben 60, 1846-ban már 186 munkás dolgozott.⁴ A gyújtószálak, dobozok, ládák készítése és a gyufaszálak gyújtóanyaggal való bevonása már osztályokra tagolt munkatermekben folyt. A munkakörülmények ennek ellenére egészségtelenek voltak, mert az épület bővítése nem volt megoldható, ezért egy-egy helyiségben 8-9 munkás zsúfolódott össze.

A gyufagyártás jól jövedelmezett, az 1844-45. évi bevétel a 130.000 forintot is meghaladta. Ebben az időben Zarzetzky Kőbányán szőlőstelket is vásárolt, amelyből szintén jelentős jövedelemhez jutott.

Zarzetzky 1845-ben pesti polgárjogot nyert, üzeme 1846-tól viselhette a császári és királyi szabadalmú gyújtószergyár nevet, és gyártmányain feltüntethette a császári és királyi sast. Még ugyanabban az évben egy tüzeset kapcsán⁵ vizsgálatot rendeltek el a gyufagyárak biztonságát illetően, és összeírták a Pesten üzemelő 12 gyufagyárat, amelyekből tűzbiztonsági hiányosságok miatt hármat bezártak. Ekkor vonták meg Zucker Lázártól és Irinyi Jánostól is a gyufagyártási engedélyt.

Zarzetzky a szabadságharc leverését követő időkben is kamatoztatni tudta tehetségét: az 1853-ban készült kamarai jelentés szerint üzeme a fővárosi gyufagyárak között a munkáslétszámot tekintve SCHULLER FERENC 200 főt foglalkoztató gyufaüzeme után következett, 150 fős munkáslétszámmal.

1857-ben Zarzetzky 12.000 forintért megvásárolta a Váci út 117. szám alatti, RAMASEDER FERENC tulajdonában lévő, 4500 négyszögöl nagyságú építési telket, és ezen a helyen építette fel legnagyobb gyufagyárát.⁶ Az építkezés idején, 1858-ban a Szövetség utcában, talán a Három bárány utcai gyár tehermentesítésére is, gyufagyártó üzemet, fiók-gyárat létesített. Gyáraiban a munkások bérezése megfelelt a többi pesti gyufagyárban fizetett bérnek (férfiak egy napra 1,50 forintot, nők 1 forintot, gyermekek 60 krajcárt kaptak).

Zarzetzky 1862-ben termékeivel szerepelt a londoni világkiállításon, ahol is elismerő oklevélben részesült, itthon pedig hazai iparfejlesztő tevékenységéért érdemkereszttel jutalmazták, és bekerült a kor magyarországi híres embereit bemutató Hajnal naptárba is.

MUNKÁS-EGÉSZSÉGÜGY ÉS SZOCIÁLIS INTÉZKEDÉSEK

A gyufagyárak az ipari üzemek között a legegészségtelenebbek voltak, és Zarzetzky József gyufaüzemei sem voltak hiányosság nélküliek. A nem megfelelő munkakörülmények és sorozatos megbetegedések miatt 1858-ban a Szövetség utcai részleg pénzbírságot fizetett, és felhagyott működésével. Annak ellenére, hogy Zarzetzky a Három bárány utcai gyárának beteg munkásairól már 1846-tól kezdve gondoskodott, 1863-ban a hiányosságok miatt ennek a telepnek is be kellett zárnia kapuit. *A gyárban uralkodó munkakörülmények összeírása egyúttal az első dokumentum a vegyipari munkások egészségügyi helyzetéről Magyarországon.*⁷ Szabálytalan volt a 10 év alatti gyerekek foglalkoztatása is, a Három bárány utcai telepen Zarzetzky ezért külön bírságot fizetett.

A Váci úti, jól megtervezett épületben a gyufaszálakhoz szükséges fa feldolgozásától a készáru csomagolásáig tartó munkafolyamatok osztályokra osztott, világos és jól szellőző munkatermekben zajlottak. A Váci úton a dolgozók számára szoba-konyhas munkáslakásokat is építettek.

1863-ban a gyárban betegsegélyző és nyugdíjpénztár létesült. A pénztárba a munkások meghatározott tagdíjat fizettek, amellyel a munkaadó gazdálkodott. A betegszabadság ideje alatt a pénztár a dolgozó fizetésének felét, elhalálozás esetén a temetés költségeinek felét fizette. A munkások

bizalmatlansága az általuk befizetett pénz megfelelő felhasználását illetően folyamatos súrlódásokhoz vezetett. 1872 végére a helyzet feszültté vált, a dolgozók sztrájkjal gyakoroltak nyomást a munkaadóra, és ezzel elérték, hogy a betegsegélyező alap kezelésébe munkásokat is bevontak.

ZARZETZKY JÓZSEF SZLOVÁK KAPCSOLATAI

Zarzetzky, házasságai révén, szorosan kötődött a szlováksághoz, és már 1846-ban, a felvidéki éhínség idején feleségével együtt támogatta a – főként Árva megyéből Pestre menekült – szlovákokat. A felnőtteket és az idősebb gyerekeket gyáraiban foglalkoztatta, a fiatalabbakat pénzzel segítette, valamint finanszírozta esetleges orvosi ellátásukat is.

Szlovák iparos barátai ismertették meg az 1860-as években szerveződött, bázisául a polgárságot tekintő, céljának a békés magyar-szlovák együttműködést kitűző, az általános műveltséget és a szlovák irodalmi munkákat terjeszteni kívánó mozgalommal.

A mozgalom nyomdájának, a Minervának – amely az első szlovák-magyar nyomda is – a gyufagyáros nem csupán egyik részvényese, hanem elnökségi tagja is volt. A nyomdaalapító BOBULA JÁNOS jó barátja volt, akitől a Zarzetzkyról írt alaposabb munka is származik.

Zarzetzky elfogadta a meghívást a Fiatal Szlovákok Demokratikus Pártjába is. A szlovák oktatás helyzetét és szlovák iskolák létesítését személyes közbenjárással is igyekezett elősegíteni, azonban ez irányú erőfeszítései politikai okok miatt mérsékelt sikert arattak.

A VILÁGKIÁLLÍTÁS ÉS AZ UTOLSÓ ÉVEK

Az 1867. évi Párizsi Világkiállításon a hazai gyufaipart Zarzetzky József gyufagyára képviselte. A kiállításon termékeit ezüstéremmel jutalmazták. A gyufagyár a kiegyezés után Részvénytársaság alakjában szerveződött újjá. Az 1870-ben készült részvénytársasági összeírás szerint a vállalat 600.000 forint tőkével rendelkezett, amelyből 250.000 forintot részvénytárhozba fektetett.⁸

Néhány évnyi rövid fellendülés után, az 1872-1873. évi gazdasági túltermelési válság miatt fizetési nehézségek léptek fel. A dolgozók létszáma 300 főre csökkent. 1872 végén – 1873 elején a részvénytársaság hivatalosan feloszlatta önmagát, de a vállalkozás teljes felszámolása csak 1874 elején következett be.

Zarzetzky üzleti sikereit bizonyítja, hogy az 1860-as években Pest város igen nagy összeggel adózó polgárai közé tartozott, és a legnagyobb adófizetők jogán a városi közgyűlés virilista képviselőinek sorába léphetett. Ezt a tisztségét az 1873. évi városeyesítést követő választásokig töltötte be. A városi közgyűlésben végzett munkájával egy időben az Első Magyar Iparbank vezetőségének tagja volt.

EPILOGUS

Gyufaipari vállalkozásának több mint 30 éves fennállása után Zarzetzky rövid ideig kőolaj- és faáru fuvarozással foglalkozott, a Váci úti gyárat telephelynek használta, és kisebb építkezéseket is végeztetett. 1878-ban felesége elhunyt. Zarzetzkyról utoljára 1880-ból van híradásunk: ekkor kérelmet nyújtott be gyufaszárító helyiség építésére, de a terv nem valósult meg. A gyufagyáros 1885. május 25-én fejezte be munkával töltött, küzdelmes életét. Idősebb fia még apja életében folytatta a családi vállalkozást, és a Három bárány utcai első gyárhoz közel, a Gyár utca 29. szám alatt üzemeltetett gyufagyárat *ifj. Zarzetzky József és Társa* néven. A gőzgépet is alkalmazó gyár, melynek raktára a Szerecsen utca 6. szám alatt volt, 1877-ben szüntette be működését. A gyufagyárak sorából hivatalosan csak 1933-ban törölték.

Jegyzetek

- ¹ Z. G. – *Zombory Gusztáv*: A Zarzetzky-féle gyufagyár Pesten. In: Vasárnapi Újság, 1863. 40. sz. A szignót Lósy-Schmidt Ede oldotta fel.
- ² A 19. századi hazai kisnemesek ugyancsak „úri” foglalkozást – csizmadia, szűcs – választottak.
- ³ A hazai faipar történetéből ismert, hogy az első pesti gyufagyár Zucker Lázár vezetésével 1834-ben kezdte meg működését, két évvel később az Irinyi János találmányát megvásároló Römer István alapított gyárat, 1839-ben pedig a zajtalan foszforos gyufa kikísérletezője, Irinyi János kezdett gyufagyártó vállalkozásba.
- ⁴ *Rónai Bori*: Pillanatképek Terézváros Ipartörténetéből. In: Terézváros, 2005. június.
- ⁵ A tűz Schönwald Hermann (1844-ig Irinyi János üzlettársa) Király utcai gyufagyárában keletkezett, 1846. 09. 12-én.
- ⁶ A telek egyes források szerint a mai Dagály utca környékén volt, más forrás szerint a gyár az Árpád-híd felüljárójának helyén állt, lásd: *Róbert Péter*: Zarzetzky József gyufagyára. In: XIII. kerületi hírnök, 2008. május, 13. szám.
- ⁷ *Móra László – Próder István*: A magyar kémia és vegyipar kronológiája 1800-1944. Magyar Tudománytörténeti Intézet kiadása.
- ⁸ Name der Gesellschaft: Zarzetzky'sche Zündwaren-Fabriks-Actien...
www.eco.wakayama-u.ac.jp/~ykawabat/.../1870255-256ZZFAG.pdf

A szerző címe:

Kovács Ottó

Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Tanulmánytára

1117 Budapest, Kaposvár utca 11–13.

e-mail: kovacsotto@mmkm.hu